

Oskar Nedbal ve Vídni

Ludmila Vrkočová

(Předneseno na konferenci „Odkaz O. Nedbala české hudební kultuře“ v ZUŠ O. Nedbala Tábor 27. listopadu 2010)

Přelom století, zejména počátek 20.století, je, pokud jde o působení českých hudebníků ve Vídni, velmi významný. Protože kromě kvantity jde v této době o významnou kvalitu. V tomto období opět, jako v době Mozartově a Beethovenově, čeští hudebníci působící ve Vídni významně zasahovali do tvorby evropských hudebních dějin. To období začal Antonín Dvořák a později se zapojili Josef Bohuslav Foerster, František Ondříček, Jan Kubelík a hlavně – a to celých deset let – Oskar Nedbal.

V roce 1906 opustil České kvarteto i Čechy a zabydlel se ve Vídni. Důsledně se asi rozešel se vším, co bylo. I se svým nástrojem – violou. Vytrvale odmítal nabídky, které z různých míst dostával na obsazení místa violisty a snažil se o uplatnění dirigentské.

Nakonec se mu podařilo – samozřejmě za pomoci zámožných vídeňských hudebníků a jiných vlivných osobností – založit nový symfonický orchestr. Bylo to velice odvážné, protože tehdy miliónová Vídeň měla již velkých symfonických orchestrů několik. Především Filharmonii, kterou tvořil orchestr Dvorní opery, a symfonický orchestr společnosti Wiener Konzertverein, tzv. Konzertvereinorchester, založený r.1900. Obliba orchestrálních koncertů byla ve Vídni pozoruhodná, koncerty byly stále vyprodané. Ale Nedbal byl takový, že ho to spíše iritovalo. Konkurence se nebál. A tak se mu skutečně podařilo – za pomoci m.j.i Rakouského hudebního svazu – prosadit založení orchestru s názvem Wiener Tonkünstlerorchester a také společnost, která by ho podporovala. To se psal ještě rok 1906. A 10.října roku 1907 došlo k prvnímu veřejnému vystoupení ve velkém sále hudebního spolku – Musikverein. Ten koncert byl velmi zajímavý tím, že se na něm podíleli tři dirigenti – Nedbal, Pfitzner a Lisztův žák Bernard Stavenhagen. Podle úspěchu se mělo rozhodnout o stálém dirigentovi orchestru. Dva dirigenti byli starší pánové, uznávaní a zkušení, ale příliš akademičtí, aby se v tomto konkursu prosadili před temperamentním mládím Nedbala. A tak byl Oskar Nedbal oficiálně jmenován dirigentem tohoto orchestru.

Orchestr měl velkou konkurenci. Filharmonie již měla tradici a v jejím čele stál Gustav Mahler. Častými hostujícími dirigenti byli Hans Richter a Felix Weingartner, Konzertvereinorchester řídil Ferdinand Löwe, tehdy světoznámý dirigent. Kromě produkce těchto orchestrů, která byla obrovská, měl své pravidelné koncerty orchestr Dvorní opery. Specializoval se na provádění oratorií. A také spousta orchestrů přijížděla do Vídně hostovat. Hudební život Vídně byl téměř přesycený – a přece se Nedbal nebál a prosadil se. Vsadil na soudobou hudbu. Zatímco ostatní orchestry uváděly již díla prověřená, Nedbal hrál novinky. A protože dobře věděl, jak důležité je hmotné zajištění orchestru, vyvíjel s ním ohromnou aktivitu. Založil cyklus čtvrtletních abonementních koncertů, kromě nich každou neděli a středu pořádal v Lidové zahradě Volkgarten a v Žofínském sále lidové koncerty za snížené vstupné. V neděli dopoledne řídil Nedbal symfonické matiné v divadle Na Vídeňce a koncerty v dělnických domovech, kde dělníci a studenti platili minimální vstupné. Každou neděli večer řídil koncerty ve Freie Volksbühne, v letních měsících hrál s orchestrem v lázeňských městech Baden Badenu a Ischlu. Takže tímto způsobem si orchestr na sebe vydělal, a Nedbal se stával tvrdou prací jedním z nejlepších evropských dirigentů. Taková šla o něm pověst.

A ještě mu to nestačilo a chtěl se angažovat i jako divadelní dirigent. Přijal nabídku ředitele Lidové opery na místo dirigenta a v této nové funkci zahájil činnost 4.října r.1908 Wagnerovým Bludným Holanďanem. Úspěch byl tak velký, že si obecnost vynutilo opakování předehry, což se prý v Lidové opeře do té doby nestalo. V tom představení zpívali čeští rodáci: Santu Marie Jeritza, Erika Theodor Schütz a Dalanda Pavel Ludikar, který se od té doby s Nedbalem hodně přátelil. Ale v Lidové opeře Nedbal nebyl dirigentem dlouho. Vzdal se toho místa – nastalo totiž zrovna jedno z těch období útoků proti všemu českému, obavy z přílišné konkurence, zkrátka národnostní řevnivost.

Psalo se o tom, že Nedbal chce v Lidové opeře hrát jen český repertoár a že je zarytým Čechem a podobně. Nedbal měl práce dost a tak se místa vzdal. Situace se opakovala ještě v roce 1910, když Nedbal měl v Salcburku řídit koncert ve prospěch fondu na výstavbu Mozartea. Psalo se o něm jako o českém agentu, který chce orchestr počestit a pořadatelé koncertu byli vyzváni, aby smlouvu s Nedbalem zrušili. Ale to se nestalo a koncert proběhl v klidu a úspěšně.

Nedbal se ve Vídni vypracoval mezi evropskou špičku. Podnikal se svým orchestrem i koncertní cesty po Evropě a sám jako dirigent hostoval v nejrůznějších metropolích. Dirigoval snad všechny tehdejší slavné orchestry a řídil vystoupení slavných sólistů. Jako známý dirigent vídeňských filharmoniků reprezentoval i svým českým jménem vídeňskou hudbu.

Byl tehdy na vrcholu své tvůrčí činnosti, vrhal se do práce, před ničím se nezastavil. Realizoval se ve všem, co se nabízelo. Například i na provozování Vollmerova Zázraku s Humperdinckovou hudbou na vídeňském eucharistickém kongresu r. 1911. Hra se dávala v budově vídeňské Rotundy, jejíž vnitřek byl proměněn v obrovitou katedrálu. K Humperdinckově hudbě Nedbal ještě nějaké vložky přikomponoval a řídil orchestr, který měl 120 hudebníků. Také divadelní aparát byl velmi komplikovaný, takže to všechno mohl zvládnout jen pomocí zrcadel umístěných u dirigentského pultu. Byla to obrovská, reprezentativní akce a také hodně stála. A Nedbal se o její úspěch velmi zasloužil.

V záplavě dirigentských nabídek se občas také vrátil k violě. Roku 1909 například hrál s Janem Kubelíkem Mozartovu Koncertantní symfonii pro housle a violu. Doprovázel je tehdy ve Vídni Nedbalův Tonkünstlerorchester za řízení dirigenta Ludwiga Karpata a tutéž skladbu pak Nedbal hrál ještě několikrát s houslistou Bronislavou Hubermanovou s jinými orchestry a dirigenty nejen ve Vídni.

Nedbal se také zavázal k pravidelným koncertům komorní hudby v Berlíně, kde se spřátelil s Pabem Casalsem, který ho přemlouval, aby řídil jeho koncerty po celém světě. K tomu ale nedošlo.

Nedbal ve Vídni nahrával na gramofonové desky jako violista, dirigent i skladatel, doprovázel na klavír významné sólisty, kteří si ho vyžadovali. Například Šaljapina, Karla Buriana, Emu Destinnovou. Velmi oblíbená byla deska s Nedbalovým Romantickým kusem op.18, psaným původně pro violoncello a Nedbalem upraveným pro violu d'amore.

A ještě měl řadu čestných funkcí. Například byl členem direktoria Vídeňské Nové konservatoře, založené roku 1909. To, že na tomto ústavu bylo zavedeno mnoho reforem a nových pedagogických postupů, je také hodně Nedbalovou zásluhou. Tyto reformy měly vést k tzv. „výchově stylu“. Předměty jako dějiny hudby a nauka o harmonii byly postaveny na roveň hlavním předmětům. Žáci měli příležitost sami vyučovat na cvičné škole. Všechny zkoušky byly veřejné a konaly se pod heslem „hudební výchova a nikoli technický dril“. Nedbal sice přispíval svými návrhy a podněty, ale učit nechtěl. Nepřijal nabídku učit dirigování, ani hře na violu. Učili tam ale jiní Češi – Josef Bohuslav Foerster, František Ondříček, Arnošt Grünfeld a později i Otakar Ševčík.

Oskar Nedbal bydlel ve Vídni nejdříve ve skromném bytě na Josefstadtstrasse 17., v domě, kde bydlel majitel Josefůvského divadla Niesen a jeho žena, herečka Nansi. Nedbal se s nimi spřátelil a když se Niesenovi odstěhovali – a to přímo do budovy divadla Na Vídeňce – pravidelně je navštěvoval. Každý večer se tam scházela umělecká společnost, k níž patřili i slavní Češi – Burian, Destinnová, Ondříček, Kubelík, Slezák, nakladatel Herznamanský, Theodor Schutz... Chodil tam samozřejmě i Richard Strauss, houslista Eugène Ysaÿe a další Vídeňáci. Umělecké styky byly určitou nezbytností. A tak Nedbal nejen takové dýchánky pilně navštěvoval, ale také pořádal.

Dalo by se říci, že se hudební Vídeň na počátku 20.století vrátila do způsobu života 18.století a stejně jako tehdy doplňovala si veřejný hudební život muzicírováním v soukromí. A stejně jako tehdy – na vysoké umělecké úrovni. Skupinky slavných umělců scházely se střídavě v bytech a koncertovaly si jen tak pro sebe. Jednou u Lea Slezáka, podruhé u operetního skladatele Leo Fally, jindy u majitele koncertního ředitelství Huga Kneplera, kde pravidelně hrálo Nedbalovo soukromé komorní sdružení, vytvořené jen pro tyto domácí produkce. První housle tam hrával slavný Eugén Ysaÿe. Tyto produkce

neměly žádný pevný program, V podstatě se improvizovalo a hrálo z listu, ale právě proto to bylo přitažlivější a inspirativnější. Oblíbená soirée se konala i u hraběte Károlyiho, či u bývalé pěvkyně, v paláci jejího manžela, bulharského knížete Alexandra. Repertoár byl rozmanitý – od klasických komorních skladeb přes modernu, až třeba k dětským písničkám, které s oblibou zpívala slavná Charles Cahierová... Nedbalovi ten rušný, hudbyplný vídeňský způsob života vyhovoval a naprosto přirozeně do něho zapadl. Osobně i umělecky.

První významnější kontakt Nedbala – skladatele s Vídní byl ještě před tím, než se do Vídně přestěhoval a to při pražské premiéře baletu Pohádka o Honzovi r. 1902. Dvorní opera – tedy osobně ředitel Gustav Mahler – projevila zájem uvést toto dílo ve Vídni u příležitosti návštěvy saského krále Georga. Potřebovali totiž něco, co by nevzbuzovalo žádné asociace na královu milostnou aféru, která tehdy hýbala světem, tedy něco bez milostných zápletek. Nic takového v repertoáru Dvorní opery nebylo, tak hledali – a našli Pohádku o Honzovi. Dva obrazy z tohoto baletu byly také při této příležitosti skutečně provedeny v efektní, nákladné výpravě 28. dubna 1903 v Théâtre Paré. 3. října téhož roku bylo provedeno celé dílo za Nedbalova řízení.

O premiéře psaly pochvalně všechny vídeňské listy. I další Nedbalovy balety – Z pohádky do pohádky a Princezna Hyacinta – slyšela Vídeň brzy po premiéře. Přímo vídeňskou premiéru měl 20. dubna 1912 další Nedbalův balet Čertova babička. Libreto mu přenechal Gustav Mahler. Do baletu vložil Nedbal oblíbený vídeňský pijácký kuplet, složený před léty jedním hostinským v Prátru. K jeho doprovodu předepsal Nedbal heckelfon, parodující zvuk fagotu. Což mělo velký ohlas u obecnosti. A i poslední Nedbalův balet, Andersen, i když měl české libretisty Ladislava Nováka a Jaroslava Kvapila, měl premiéru ve Vídni 1. března 1914.

A podobně to bylo i s operetami. I když první z nich, Cudná Barbora, měla premiéru v Praze na Vinohradech v listopadu r. 1910, ve Vídni byla uvedena hned o rok později. Premiéra Polské krve byla 25. října 1913 v Karlově divadle, Vinobraní mělo premiéru 11. února 1916, Krásná Saskia r. 1917, Mamzel Napoleon r. 1918 a poslední operety, Erivan a Dona Gloria byly ve Vídni provedeny až po Nedbalově odchodu z Vídně, roku 1919 a dokonce 1925.

Úspěšnost Nedbalovy jevištní tvorby byla různá. Balety se sice vesměs ohromně líbily, ale například Andersen, který přímo hýří tancem, což by se zdálo, že Vídeňanům muselo lichotit, úspěch neměl. I když odborníci se nechtěli vzdát a zkoušeli ho v různých divadlech – Lidovém i Karlově. Ale nikde příliš nezabral. Tak ho alespoň chtěli vyvézt do zahraničí. Zájezd byl už připraven, když začala válka. A tak měl Andersen smůlu, i když to pro Nedbalovu popularitu a vážnost v uměleckých kruzích i u obecnosti nic neznamenalo.

Oskar Nedbal vzbudil u odborných kruhů zájem jako skladatel hned po svém příjezdu do Vídně. Sotva přijel, navštívil ho známý libretista, autor Veselé vdovy a Čardášové princezny Leo Stein a zeptal se, nechtěl-li by Nedbal složit také operetu. A hned smluvil vydání budoucího díla s nakladatelem Herzmannským. Smlouva tedy byla, ale nebylo libreto a Stein ho nakonec vůbec nedodal. Tak, aby se smlouva dodržela, zaskočili jiní vídeňští libretisté. A vznikla opereta Cudná Barbora. Nedbal ji komponoval o dovolené v Čechách na zrušném panství v zámečku v Hodnově, a také ji k premiéře svěřil Divadlu na Vinohradech. Podepsal sice smlouvu s Karlovým divadlem ve Vídni a komponoval operu vlastně pro ně, ale protože v tom divadle byly už na repertoáru Lehárova Cikánská láska a Fallova Puppenmändel, které se dávaly denně s velkým úspěchem, Nedbal se dal přemluvit podnikavým ředitelem Vinohradského divadla, Štechem, a svěřil premiéru Vinohradskému divadlu.

Vzhledem k dosavadní skladatelské Nedbalově pověsti seriózního skladatele a dirigenta seriózní hudby, působila Cudná Barbora jako šok. Pražskou premiéru navštívilo proto 30 divadelních ředitelů, novinářů, nakladatelů a způsobila ohromný rozruch. Nechtěli věřit, že Nedbal napsal skutečně výstřední operetu. Ale přijali to. Ve Vídni ji okamžitě uvedlo Raimundovo divadlo, ale zase tam v té obrovské konkurenci tolik nezapůsobila. Zato Polská krev, která měla premiéru 25. října 1913 za autorova řízení v Karlově divadle. Všechny noviny bez výjimky psaly o ní jen v superlativech. Jeden deník – Fremdenblatt – ji srovnával dokonce s premiérou Pucciniho opery Děvče ze zlatého západu,

kteřá se konala den před premiérou Polské krve ve Dvorní opeře. Srovnání vyznělo jednoznačně ve prospěch Polské krve. Deník srovnával také oba přítomné autory – zatímco Puccini se prý tvářil nevlídně a přísně, Nedbal byl ve znamenité náladě a při žertech komiků na jevišti si cpal kapesníky do úst, aby přemohl smích a mohl dirigovat.

Po stovkách repríz v Karlově divadle se hrála Polská krev před neustále vyprodaným hledištěm v Lidové opeře a pak ji uvedly snad všechny evropské scény s obrovským úspěchem. Pražské kritice se sice moc nelíbilo, že Nedbal tímhle způsobem takto reprezentuje „vídeňskou operetu“, žánr, který už měl svůj charakter. Ale už to tak bylo. Polskou krví se zařadil Nedbal k jejím reprezentantům vedle Johanna Strause, Franze Suppého, Carla Millöckera a Richarda Heubergera a udržel se vedle nich dokonce před náročnými operetami Lehára, Falla a Ziehrera. I když s nimi byl často dáván dohromady zejména v dobových karikaturách.

Vinobraní bylo přijato také bouřlivě, ale očekávaný vzestup Nedbalova úspěchu nenastal. Polskou krev Vinobraní předčilo. Ohromně se ale líbil valčík „Má krásná vílo kouzelná“.

Konečně – byla už válka a byly jiné starosti. I rozmařilí Vídeňáci se odkláněli od zábavy. A tak se úspěch Polské krve neopakoval ani při premiéře Krásné Saskii, i když premiéra v Karlově divadle úspěšná byla. Kritice se ale nelíbilo libreto. Přesto se Krásná Saskia hrála přes čtyři měsíce denně. A i další operety, Erivan a Mamzel Napoleon se hrály denně několik měsíců, ale pak zapadly. To se týká i Nedbalovy poslední operety Dona Gloria, která byla uvedena r. 1925 za jeho nepřítomnosti v Karlově divadle. Ale to bylo už 7 let po jeho návratu do Československa.

Konec války totiž znamenal pro Nedbala i konec působení v Tonkünstlerorchestru a ve Vídni vůbec. Proto, že se tam opět vzdmula vlna protičeského odporu, vyvolaná celkem přirozeně depresí z porážky a rozpadu říše. Nedbal byl prostě pro Vídeň jako Čech nežádoucí. Liga německých akademiků mu 4. října 1918 napsala, že se rozhodla důkladně od českých prvků německé umění očistit. Upozorňuje Nedbala, aby se už neodvažoval objevit v čele Tonkünstlerorchestru, nebo že neručí za eventuální události. Má prý moc Nedbala odstranit, proto mu doporučuje, aby odešel dobrovolně a vzal si sebou také své operety. A Nedbal tedy odešel. Naposledy dirigoval orchestr, který založil a přes deset let vedl, v dubnu roku 1919. Na programu byla Straussova symfonická báseň „Z Itálie“, „Ohňostroj“ Igora Stravinského a Dvořákova „Novosvětská“.

Nedbal byl ve Vídni nejoblíbenějším dirigentem v době, kdy tam působil Gustav Mahler a Hans Richter a začínal mladý Bruno Walter. U světových umělců měl ohromnou důvěru, jeho jméno zaručovalo návštěvnost všech koncertů, v nichž se angažoval. Mělo ho rádo vídeňské obecnstvo, měli ho rádi i členové jeho orchestru. V zahraničí reprezentoval vídeňskou hudbu a jako skladatel operet přispěl k udržení vysoké úrovně tohoto jevištního typu a zachránil tak operetu před úpadkem. Je spravedlivé konstatovat, že svá nejproduktivnější léta věnoval tomuto městu a naopak, tím, že působil ve Vídni, stal se světovým. Přesto musel Vídeň opustit. A doma ho ocenit neuměli nebo nechtěli. A tak odchodem z Vídne začíná Nedbalův ústup ze slávy a nakonec i ze života. Malicherné prostředí nebylo pro něho živnou půdou.